

ТЕМА 9-10.

РЕКРЕАЦІЙНЕ ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ І ОХОРОНА ПРИРОДИ

План:

1. Сутність і функціональна модель рекреаційного природокористування.
2. Охорона природи як одна з функцій рекреаційного природокористування.
3. Рекреаційна дигресія. Визначення стадій рекреаційної дигресії. Рекреаційне зонування території.
4. Платне природокористування як інструмент охорони природи в системі рекреаційного природокористування.

1. Сутність і функціональна модель рекреаційного природокористування.

Природокористування – це основна форма взаємодії суспільства і природного середовища, яка реалізується через систему заходів, спрямованих на освоєння, використання, перетворення, відновлення і охорону природних ресурсів, і відображає зв'язки між виробництвом, населенням та оточуючим середовищем. В процесі рекреації природа виступає одним з провідних факторів відпочинку і оздоровлення, відновлення фізичних і нервово-психічних сил людини. Історична закономірність взаємодії суспільства і природи проявляється в розширенні впливу людини на природу при зростанні темпів економічного розвитку й усвідомленні необхідності збереження природного середовища як основи існування людства.

Природокористування являє собою виробничо-наукову діяльність людини, що спрямована на комплексне вивчення, освоєння, використання, перетворення, відновлення та охорону природного середовища.

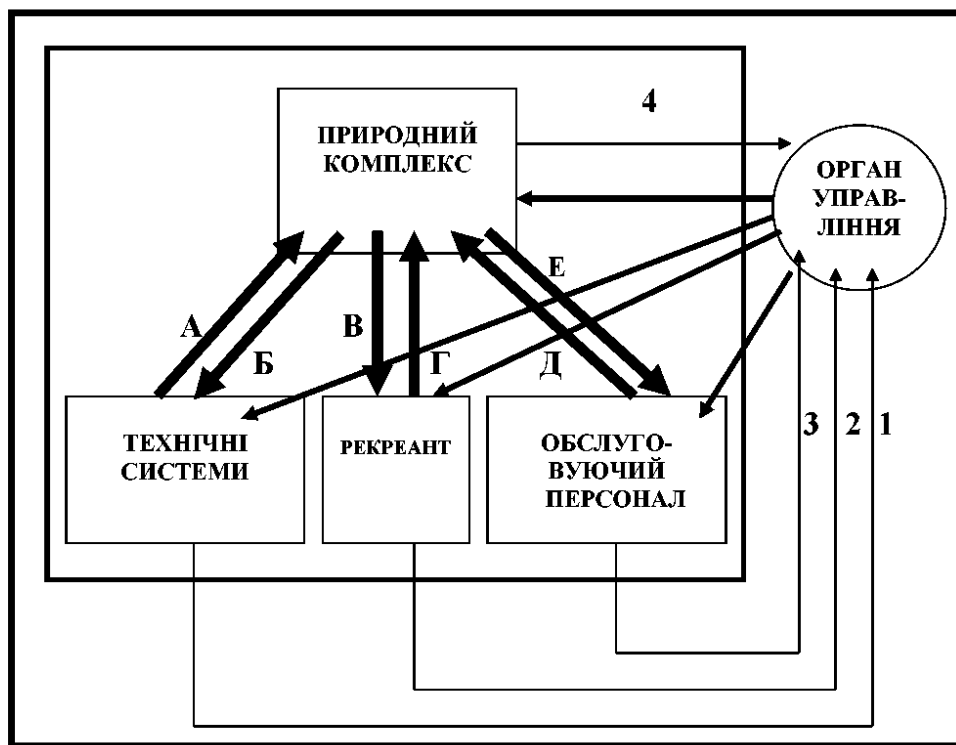
На відміну від інших, усталених видів природокористування, рекреаційне природокористування відзначається рядом специфічних особливостей. По-перше, рекреаційне господарство в значною мірою орієнтоване на використання природних ресурсів і на відміну від більшості інших галузей господарства, продукція яких транспортується до споживача, для отримання рекреаційних послуг споживач повинен дістатися до місця знаходження рекреаційних ресурсів, що викликає значні міграційні потоки. Відповідно споживання рекреаційних ресурсів відбувається в місці їх локалізації і не супроводжується їх вилученням з природного середовища. По – друге, природні ресурси є провідним фактором, який визначає рекреаційне використання території: від того, яким набором природних ресурсів володіє територія, залежить організація видів і форм рекреаційної діяльності. По-третє, на долю рекреації припадає провідна роль у використанні природних комплексів та їх елементів, які раніше не були задіяні у господарському обігу (гірські території, особливі ландшафти, печери і порожнини, гейзери, водоспади, підводний світ). По-четверте, рекреація – це багатоцільовий вид природокористування. Задовольняючи вимоги різних груп рекреантів, рекреація висуває різні вимоги до природних комплексів і оптимально взаємодіє з іншими видами природокористування. Узагальнюючи специфічні особливості рекреаційного природокористування, можна говорити про комплексність, повсюдність, додатковість, які йому притаманні.

Спираючись на визначення поняття природокористування, **рекреаційне природокористування**, у більш загальному визначенні даного поняття, виступає як раціональне використання природних ресурсів для задоволення рекреаційних потреб людини. Воно являє собою цілісний процес, що поєднує в собі організацію рекреаційної діяльності на основі використання природних ресурсів і умов, задоволення рекреаційних потреб населення і попередження негативних змін у довкіллі під впливом рекреаційної діяльності. Рекреаційне природокористування має певні регіональні особливості і має розглядатися у контексті регіональної господарської діяльності.

Рекреаційне природокористування реалізується через комплекс заходів, пов'язаних із використанням природних ресурсів з метою оздоровлення людини, відновлення її фізичного та психологічного самопочуття, розширення екологічного і культурного світогляду.

Головним завданням рекреаційного природокористування на сьогодні повинно виступати вивчення структури, динаміки та прогноз розвитку ландшафтів, як природних, так і культурних, у відповідності до інтересів рекреантів. Рекреаційне природокористування є складовою частиною загальної системи природокористування, яка заснована на врахуванні соціально-економічних та екологічних законів.

Рекреаційне природокористування можна визначити як область теорії й практики, що пов'язана з пошуком оптимальних режимів використання природних ресурсів у рекреаційних цілях. При цьому функціональна модель рекреаційного природокористування концентрується навколо природного комплексу (рис. 1).

→ – зв'язки природного комплексу з іншими підсистемами:
 А – технологічні впливи на природні комплекси;
 Б – вимоги до технологічних ресурсів;
 В – вибірковість природних умов;
 Г – антропогенні рекреаційні впливи;
 Д – антропогенні побутові впливи;
 Е – вимоги до середовища життєдіяльності з боку місцевого населення.

→ – інформація про стан підсистем:
 1 – про запаси технологічних природних ресурсів і екологічної ефективності технологій;
 2 – про відповідність природних умов вимогам рекреантів і рівні задоволення рекреаційних потреб;
 3 – про комфортність природних умов для життя людей;
 4 – про стійкість природного комплексу.

→ – команди управління.

Рис. 6.1 – Функціональна модель рекреаційного природокористування.

- управління побутовими антропогенними впливами на природний комплекс передбачає впровадження та удосконалення екологічно безпечних

В даній моделі, природний комплекс, на відміну від базисної моделі ТРС, є центральною підсистемою. Стан природного комплексу вимірюється такими параметрами,

як площа, ємність, навантаження (чол./га) і характеризується специфічними властивостями: стійкість, стабільність, атрактивність, надійність. Ця функціональна модель дозволяє не тільки систематизувати зв'язки та відносини, які існують між її підсистемами, але й використовувати їх в практичній діяльності, наприклад, при проектуванні та експлуатації рекреаційних об'єктів.

Зв'язки природного комплексу з іншими підсистемами в представленій моделі реалізуються через:

– управління технологічним впливом на природний комплекс з боку рекреаційних підприємств та рекреаційної інфраструктури, передбачає розробку екологічно ефективних технологій будівництва об'єктів інженерних мереж та комунікацій в рекреаційних зонах, впровадження екологічно – придатних технологій експлуатації засобів розміщення, транспорту, та ін., а також через правовий та господарський механізми регулювання;

– управління рекреаційними впливами на природні комплекси передбачає удосконалення програм відпочинку рекреантів та розробку циклів рекреаційної діяльності в напрямку зростання їх екологічної ефективності (розвиток активних видів туризму, природничих екскурсій, екологічне виховання туристів та залучення їх до природоохоронних заходів під час відпочинку), рекреаційний благоустрій території, проведення функціонального зонування територій, вдосконалення організаційного, правового та економічного регулювання поведінки рекреантів; побутових технологій, зниження частки людської праці в обслуговуванні, розповсюдження технологій самообслуговування, підвищення рівня кваліфікаційних вимог та критеріїв відбору персоналу рекреаційних установ;

– управління виробничими впливами на природні комплекси й рекреаційні ресурси передбачає удосконалення та впровадження сучасних безвідходних технологій, оцінка та охорона природних рекреаційних ресурсів, раціональне територіальне планування, впровадження системи реального платного природокористування.

Рекреаційне природокористування має три основні функції (рис. 2). *Соціальна функція* рекреаційного природокористування – це задоволення специфічних потреб населення у відпочинку, оздоровленні, спілкуванні з природою, що сприяє зміцненню фізичного і розумового здоров'я суспільства. *Економічна функція* полягає, головним чином, у відновленні робочої сили. Завдяки рекреації підвищується працездатність, збільшується фонд робочого часу, що сприяє зростанню продуктивності праці. До економічної функції належать також розширення сфери застосування праці й прискорений розвиток соціальної і виробничої інфраструктури на територіях інтенсивного рекреаційного природокористування. *Природоохоронна функція* полягає в попередженні деградації природних рекреаційних комплексів під впливом антропогенної діяльності, в тому числі і рекреаційної.

Рис. 2. Основні функції рекреаційного природокористування.

Природні рекреаційні ресурси – незамінна умова розвитку рекреації. Тому раціональне їх використання, відновлення та охорона є одним з важливих завдань. Основні підсистеми і напрями удосконалення природно-ресурсної бази рекреації наведені на рис. 3. Виділення саме цих напрямів удосконалення природно-ресурсної бази рекреації є необхідною умовою як збереження, так і сталого розвитку галузі. Треба зауважити, що ці напрями мають впроваджуватись планомірно та послідовно, а їх ієрархічність є необхідною умовою для отримання найбільш оптимальних результатів.

Слід підкреслити, що рекреаційне природокористування викликає необхідність охорони і відновлення не тільки природних ресурсів, але і природних умов, які складають середовище існування людей.

Рис. 3. Основні підсистеми і напрями удосконалення природно-ресурсної бази рекреації

2. Охорона природи як одна з функцій рекреаційного природокористування.

Головна сутність охорони природи – турбота про те, щоб природа не втратила здатності самовідновлюватися; турбота про підтримку продуктивності й привабливості природи для наступних поколінь. Виходить, охорона природи і її використання не тільки не суперечать одна одній, але й тісно зв'язані між собою, як дві сторони одного явища. Охорона природи здійснюється, насамперед, для того, щоб можна було її використовувати.

Отже, природа охороняється не від людей, а для людей і різних галузей промисловості, сільського господарства, транспорту, рекреації. Завданнями охорони природи у сучасних умовах розвитку рекреаційної діяльності постають:

- Забезпечення раціонального господарського використання ресурсів, оскільки рекреаційне господарство є ведучою галуззю сучасної економіки і так само, як і інші галузі промисловості є споживачем природних ресурсів, виступає однією з форм природокористування. Таким чином, охорона природи певною мірою здійснюється і для її раціонального використання в рекреації. Досягнення раціонального використання природних ресурсів в рекреації повинно ґрунтуватися на принципі стійкого розвитку, який пропагує використовувати природні ресурси в обсязі, який не перевищує природної здатності їх відновлення або самовідтворення.

- Забезпечення запитів охорони здоров'я. Охорона природи для підтримки на необхідному рівні здорових природних умов існування людини викликана зростанням негативних впливів індустріалізації, ростом народонаселення і міст, небезпечним забрудненням навколишнього середовища. Нейтралізація цієї шкоди може йти у двох напрямках, не виключаючи один одного. Один шлях — усунення чи часткове зменшення негативних факторів цивілізації, що вимагає значних капіталовкладень через екологізацію

виробничої діяльності. Другий шлях — періодичне оздоровлення організму людини під впливом природних ресурсів, що за своєю суттю співпадає з завданнями рекреаційної діяльності.

- Охорона природи з метою пізнання навколишнього світу і розвитку науки — диктується зникненням ряду тваринних і рослинних видів, їхньою зміною під впливом людини, а також необхідністю більш поглибленого вивчення об'єктів природи. Вивчення природи необхідне й в освітніх інтересах, для задоволення пізнавальних запитів, що також характерно для змісту рекреаційної діяльності.

- Задоволення духовних запитів людини в красотах природи, мальовничих ландшафтах, тиші лісу, гуркоті водоспаду, морському просторі, досконалих формах тварини чи рослини. Охорона природної краси є неодмінною умовою для здійснення рекреаційної діяльності. Вона неможлива без використання естетичних якостей природи і заспокійливої краси природного середовища.

- Виховання через відчуття власної причетності до долі усієї планети, власної відповідальності перед майбутніми поколіннями людей і боргу стосовно «братів менших» — тваринного і рослинного світу. Охорона природи вчить комплексному, вдумливому підходу до оцінки «гарного» і «поганого», «шкідливого» і «корисного», розширює світогляд.

Таким чином, охорона природи переслідує різноманітні задачі. Виникла як один із засобів забезпечення людини предметами першої життєвої необхідності (продукти харчування, сировина для виробництва одягу, будівельний матеріал), розвитку рослинництва і тваринництва, охорона природи в наш час здійснюється значною мірою з метою забезпечення охорони здоров'я, задоволення науково-пізнавальних, виховних та естетичних інтересів.

Цілком очевидною є зацікавленість рекреаційної галузі у збереженні навколишнього середовища. Рекреаційні вимоги до стану навколишнього середовища повністю співпадають з екологічними потребами кожної людини. Разом з тим масовий і неконтрольований розвиток рекреації останнім часом завдає відчутної шкоди природному середовищу. Загрозу для природи становлять, зокрема, розбудова туристсько-рекреаційних комплексів та супутньої інфраструктури; безпосередній вплив рекреантів, особливо неорганізованих (витоптування рослин, ущільнення ґрунту, пожежі тощо); технологічні процеси в рекреаційній сфері (експлуатація та вичерпання рекреаційних ресурсів, їх забруднення, активізація несприятливих природних процесів і т. ін.); забезпечення побутових потреб обслуговуючого персоналу та рекреантів.

Подолання суперечностей між необхідністю задоволення зростаючих рекреаційних потреб населення та охорони природи обумовило появу і впровадження в системі природокористування інструментів охорони природи, які представлено на рис. 4

Рис. 4. Інструменти охорони природи в системі природокористування

Основою дії адміністративно правового механізму виступає впровадження системи обмежень природокористування, яке викликане ненормованим рекреаційним використанням ландшафтів, що часто призводить до порушення ґрунтового і рослинного покривів, погіршення умов проживання і безпосереднього винищення диких тварин, забруднення середовища, порушення зв'язків в біогеоценозах. Навіть при дуже помірних дозах рекреація приводить до суттєвих змін видового складу і чисельності рослин і тварин. Постійний вплив цього фактора спрощує структуру фітоценозу і біоценозу в цілому. В процесі змін, що відбуваються, зменшується різноманіття і кількість тварин. В кінцевому результаті, наприклад, в лісі, де систематично відпочивають люди, витоптується трав'яний покрив; спочатку рідшає, а потім повністю гине підлісок і підріст. Розрідження підліскового ярусу і порушення надґрунтового покриву різко знижують кормові ресурси і погіршують умови розмноження тварин і птахів.

3. Рекреаційна дигресія. Визначення стадій рекреаційної дигресії. Рекреаційне зонування території.

Стихийне рекреаційне освоєння може призводити до повної втрати природними комплексами їх лікувальних, оздоровчих пізнавальних, естетичних чи інших, цінних з точки зору рекреації, властивостей. Ці процеси мають назву рекреаційної дигресії.

Багато вітчизняних і зарубіжних дослідників вважають основним індикатором стійкості природного комплексу кількісну і якісну зміну трав'яного покриву та ущільнення ґрунту. На основі даного критерію виділено **5 стадій дигресії природних комплексів**:

1. Корінні незмінні – діяльність людини не внесла в лісовий комплекс ніяких помітних змін.

2. Мало змінні – рекреаційний вплив людини виявляється у встановленні розрідженої мережі стежок, у появі серед трав'янистих рослин деяких світлолюбних видів, у початковій фазі руйнування підстилки.

3. Помірно змінні – стежкова мережа порівняно густа, у трав'янистому покриві переважають світлолюбні види, починають з'являтися й лугові трави, потужність підстилки зменшується, на позастежкових ділянках поновлення лісу усе ще задовільне.

4. Сильно змінні – густа мережа стежок, у складі трав'янистого покриву кількість характерних лісових видів незначна, життєздатного підліску молодого віку (до 5-7 років) фактично не має, підстилка зустрічається фрагментарно навколо стовбурів дерев.

5. Дигресія – повна відсутність підстилки й підліску, окремими екземплярами на витоптаній площі представлені бур'янисті й однолітні види трав.

Границя стійкості природного комплексу, тобто межа, після якої настають незворотні зміни, проходить між третьою і четвертою стадіями. Отже за гранично припустиме приймається те навантаження, що відповідає третій стадії дигресії. Незворотні зміни в природному комплексі починаються на четвертій стадії, а загроза загибелі лісових насаджень – на п'ятій стадії.

Таким чином, рекреаційна територія при неправильному її використанні досить швидко втрачає своє значення і стає малоприсадною для відпочинку. Потік відпочиваючих направляється в інші місцевості, які також проходять весь цикл рекреаційної дигресії.

Інструментами регулювання чисельності відпочиваючих виступають:

- функціональне зонування рекреаційних територій;
- визначення, виходячи з фізико-географічних умов місцевості, допустимого рекреаційного навантаження;
- рекреаційний благоустрій території в тому числі, прокладка оптимальної мережі рекреаційних стежок;
- розробка і впровадження заходів спрямованих на корегування поведінки відпочиваючих у природних комплексах;
- раціональна просторово-територіальна організація рекреаційних закладів.

Рекреаційне зонування – процес, в ході якого ідентифікуються ділянки територій з різним призначенням для рекреаційного використання, з відповідними режимами і інтенсивністю рекреаційної діяльності. Наприклад, для об'єктів ПЗФ, таких як НПП та РЛП виділяють такі функціональні зони:

– заповідна зона – призначена для охорони та відновлення найбільш цінних природних комплексів, режим якої визначається відповідно до вимог, встановлених для природних заповідників;

– зона регульованої рекреації – в її межах проводяться короткостроковий відпочинок та оздоровлення населення, огляд особливо мальовничих і пам'ятних місць; у цій зоні дозволяється влаштування та відповідне обладнання туристських маршрутів і екологічних стежок; тут забороняються рубки лісу головного користування, промислове рибальство й мисливство, інша діяльність, яка може негативно вплинути на стан природних комплексів та об'єктів заповідної зони;

– зона стаціонарної рекреації – призначена для розміщення готелів, мотелів, кемпінгів, інших об'єктів обслуговування відвідувачів парку;

– господарська зона – у її межах здійснюється господарська діяльність, спрямована на виконання покладених на парк завдань, знаходяться населені пункти, об'єкти комунального призначення парку, а також землі інших землевласників та землекористувачів, що входять до складу парку, на яких господарська діяльність здійснюється з дотриманням загальних вимог щодо охорони навколишнього природного середовища.

Для кожної з цих зон встановлюється диференційований режим щодо охорони, відтворення та використання їх природних ресурсів.

Рекреаційне навантаження – це показник безпосереднього впливу рекреантів та функціонування рекреаційного господарства на природні комплекси. Воно обчислюється за кількістю рекреантів, які відвідали певну ділянку природного комплексу за одиницю часу. Розрізняють критичне (що викликає незворотні зміни у природному комплексі) і граничнодопустиме (що визначається тією кількістю рекреантів, яка не призводить до незворотних змін у природному комплексі) навантаження.

Незважаючи на складність розрахунків, наукою напрацьований досить значний, хоча й до певної міри суперечливий, матеріал пов'язаний з методикою визначення нормативів рекреаційного навантаження на природні комплекси.

Існує кілька методик визначення рекреаційного навантаження на певну територію, хоча жодна з них не має нормативного характеру. Норми рекреаційного навантаження не мають достатньої чіткості навіть для одного й того самого типу ландшафту. Це пов'язано з тим, що стійкість природних комплексів залежить від багатьох взаємопов'язаних природних чинників, сезону, видів рекреаційної діяльності. Тому достовірні дані стосовно критеріїв і показників припустимих навантажень на ту чи іншу територію можна отримати на основі екологічних (стійкість природного комплексу до рекреаційних навантажень), фізичних (безпосередні фізичні вимоги до природного комплексу), психофізіологічних (вимоги до психофізіологічного комфорту відпочиваючих), порівняльно-аналітичних (аналогія з більш детально вивченими функціональними структурами) та експериментальних методів.

Для прикладу наведемо розраховані показники рекреаційного навантаження найбільш поширених нормативів, зібраних на основі різних інформаційних джерел:

- Надмірно сухі сосняки (сосновий сухий бір) – 0,5-0,1 чол./га;
- Сухі хвойні ліси – 1-2 чол./га;
- Сухі мішані та листяні ліси – 2-3 чол./га;
- Зволожені ліси (широколистяний вологий ліс) – 3-5 чол./га;
- Сухі луки – 10-20 чол./га;
- Луки нормального зволоження – 20-50 чол./га;
- Акваторії для купання: поверхня води при глибині до 1,5 м при проточних водоймах – 1000-2000 чол./га; при непроточних водоймах – 500-1000 чол./га; акваторія для купання в морі та річках — 300-500 чол./га (окремі джерела – 2 тис. чол./га, максимальне рекреаційне навантаження на прибережні акваторії завширшки до 50 м становить 1100 чол./га);

– Розміри території річкових і озерних пляжів треба приймати не менш 8 м^2 на одного відвідувача, довжину берегової смуги $0,25 \text{ м}$, площу акваторіальної зони – 5 м^2 , інші джерела – пляжі завширшки до 100 м – 1050 чол./га ;

– Акваторії для організації катання на човнах (2 особи на човні): гребні суда – $2-5 \text{ чол./га}$; парусні суда – $1-2 \text{ чол./га}$; моторні суда – $0,5-1,0 \text{ чол./га}$;

– Зона розбивки палаток (3 особи на палатку): прибережні табори – 300 чол./км ; глибинні табори – 300 чол./га ; території рекреаційної забудови – $50-200 \text{ чол./га}$;

– Прибережна акваторія для рибної ловлі – $10-20 \text{ чол./га}$;

– Приміські зони відпочинку, ігрові майданчики – $80 \text{ м}^2 / \text{чол.}$;

Кожний окремих ресурс – це елемент цілісного природного комплексу. Розрахунки рекреаційного навантаження на кожний з видів ресурсів в сумі дають можливість визначити показник рекреаційної ємності території. Під **рекреаційної ємністю** розуміють число осіб (рекреантів), які без істотного збитку для природного комплексу можуть знаходитися на певній території за одиницю часу.

Суміжними поняттями рекреаційна ємність території, ϵ – природний рекреаційний потенціал, природна продуктивна спроможність природного комплексу.

В. Ханбековою запропоновано визначати рекреаційну ємність як суму припустимих навантажень окремих рекреаційних зон, див. формулу 1

$$E_v^p = \sum N_i S_i$$

де: N_i – припустиме рекреаційне навантаження на i -ту зону, яке призводить до 2-ї або початку 3-ї стадії дигресії; люд.-дн./га;

S_i – площа i -тої ділянки у прийнятій системі зонування рекреаційних навантажень, га.

За М.М. Блага, продуктивна спроможність рекреаційних ресурсів залежить від об'єктивних і суб'єктивних факторів. Найважливішими з них є кількісні і якісні можливості використання самих ресурсів. Та чи інша територія спроможна, виходячи з наявних запасів рекреаційних ресурсів, надати рекреаційні послуги певній кількості осіб. Іншими словами, вона має певну пропускну спроможність, яка відповідає можливостям окремих її рекреаційних ресурсів, кожний з яких займає певну площу. Визначивши площу, обсяг, а також період експлуатації кожного з ресурсів, визначають сумарний природно-рекреаційний потенціал (ПРП) всієї території.

ПРП окремих видів рекреаційних ресурсів підраховується за формулою

$$\text{ПРП}_i = S_i \cdot \epsilon_i \cdot T_i$$

де, ПРП_i - ПРП i -го ресурсу, люд./год

S_i - площа, (обсяг), i -го ресурсу, га (м^3 , часах)

ϵ_i - ємність i -го ресурсу, люд./добу (люд / $\text{м}^3 \cdot \text{добу}$, люд./час·добу)

T_i - період експлуатації i -го ресурсу, діб/рік.

Сумарний ПРП території обчислюється за формулою:

$$\text{ПРП} = \sum_{i=1}^n S_i \cdot \epsilon_i \cdot T_i$$

З цієї формули видно, що при визначенні ПРП території за основу беруть сумарний потенціал окремих природних рекреаційних ресурсів.

Рекреаційна ємність території значною мірою залежатиме від рівня підготовленості рекреаційних ресурсів до їх використання з метою відпочинку (ступінь благоустрою), та характером рекреаційного процесу (організований чи неорганізований).

При не облаштованості територій, не підготовленості рекреаційних ресурсів до використання, стихійності рекреаційного процесу, допустимі рекреаційні навантаження, і відповідно рекреаційна ємність буде порівняно невеликою, але вона може бути значно підвищена за умови благоустрою і організації рекреаційного процесу і розраховуватиметься

як прогнозована рекреаційна ємність. За умови благоустрою ємність території може бути підвищена в декілька разів у порівнянні з природною ємністю природного комплексу.

Обчислення ємності природного комплексу вимагає врахування не лише тривалості перебування рекреантів в даній місцевості, міри їх організованості, благоустрою території, а й психофізіологічної комфортності, що визначається можливістю одночасного проведення в межах даної території будь-яких ре-креаційних занять певним числом людей без шкоди для їх психофізіологічного комфорту, забезпеченні основних гігієнічних потреб та з урахуванням збереження натуральної природи. Так, наприклад, показники психофізіологічної комфортності для рекреаційних лісів – 0,5 -1,0 чол./га; для водоймищ 0,005 – 1,0 чол./га; для катання на човнах: моторні суда – 0,05 – 1,0, парусні суда – 0,1-0,2, гребні суда – 0,2-0,5 чол./га; для купальних акваторій до глибини 1,5 м – 200-500 чол./га; пляжі – 100-2000 чол./га (при цьому площа водного дзеркала для пляжів за санітарними нормами повинна становити 5 м² на одного відпочиваючого при проточних водоймах і 10-15 м² при непроточних, а площа відкритої берегової смуги 5-10 м² на одного відпочиваючого або 0,5 погонних метрів при ширині пляжу 15 м; для морських пляжів норма становить 5-10 м² берега і 5-20 м² акваторії).

Розробка і впровадження заходів, спрямованих на корегування поведінки відпочиваючих у природних комплексах, базується на засадах здійснення різноманітних навчально-виховних заходів: масово-роз'яснювальна й пропагандистська робота, виховання й придбання через туризм і екскурсії природоохоронних знань, навичок і вмінь. У комплексі навчально-виховних заходів виділяється 4 види: інформаційні, навчальні, виховні й пропагандистські.

Наприклад, для усвідомлення туристом правильної поведінки в природному середовищі, *Міжнародною організацією екотуризму (TIES)* розроблено десять заповідей еко туриста:

- 1) пам'ятати про уразливість Землі;
- 2) залишати тільки сліди, нести тільки фотографії;
- 3) пізнавати світ, у який потрапив: культуру народів, географію;
- 4) поважати місцевих жителів;
- 5) не купувати вироби виробників, що піддають небезпеці навколишнє середовище;
- 6) завжди ходити тільки протоптаними стежками;
- 7) підтримувати програми захисту навколишнього середовища;
- 8) де можливо, використовувати методи збереження навколишнього середовища;
- 9) підтримувати (патрунувати) організації, що сприяють захисту природи;
- 10) подорожувати з фірмами, що підтримують принципи екотуризму.

Економічні інструменти охорони природи доповнюються адміністративно-правовими та полягають у виборі оптимального з можливих варіантів багатоцільового природокористування. Будь-який природний комплекс може бути використаний для різних цілей природокористування (руральне, урбанізоване, промислове), для знаходження оптимального варіанту застосовують методи економічної оцінки.

4. Платне природокористування як інструмент охорони природи в системі рекреаційного природокористування.

Іншим інструментом охорони природи виступає платне природокористування, засноване на платі за використання природних ресурсів з метою рекреації, яке реалізується на двох рівнях: **перший** – рівень рекреаційних підприємств, які здійснюють відрахування за користування природними рекреаційними ресурсами та **другий** – споживачі, які сплачують за надання загальних та спеціальних рекреаційних послуг, які виробляються з використанням природних рекреаційних ресурсів та територій.

Наприклад, згідно з Постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження переліку платних послуг, які можуть надаватися бюджетними установами природно-заповідного фонду», оплата передбачена за такі послуги:

I. Послуги, які можуть надаватися установами природно-заповідного фонду згідно з їх функціональними повноваженнями:

1. Послуги, пов'язані із забезпеченням провадження рекреаційної діяльності на території установ природно-заповідного фонду: екскурсії маркірованими маршрутами, екологічними стежками, на виставки, до музеїв, еколого-просвітницьких центрів, засновниками яких є зазначені установи; екскурсії до карстових печер.

2. Організація та проведення освітньо-виховних і природоохоронних заходів.

3. Послуги, пов'язані з науково-дослідницькою діяльністю з охорони, відтворення та раціонального використання природних ресурсів, проведенням експертизи та лабораторних аналізів.

II. Послуги, які можуть надаватися установами природно-заповідного фонду у сфері господарської діяльності:

1. Послуги, пов'язані із створенням умов для організованого туризму, відпочинку та інших видів рекреаційної діяльності в природних умовах, з додержанням режиму територій та об'єктів природно-заповідного фонду: короткостроковий відпочинок; любительське (спортивне) рибальство; прогулянки (подорожі) на велосипеді, на конях; полювання ті ін.

2. Фотопослуги, послуги з проведення громадянами та організаціями відео-, кіно- та телевізійних зйомок у межах територій, установ природно-заповідного фонду.

3. Перевезення туристів, відпочиваючих; користування автостоянками, пристанями (причалами), що належать установам природно-заповідного фонду.

4. Розміщення, проживання та харчування туристів, відпочиваючих.

5. Рекламно-видавнича діяльність та інші послуги.

Плата за надані послуги диференціюється в залежності від якісного і кількісного стану рекреаційних ресурсів, їх поширеності, цінності, унікальності, дефіцитності, ефективності, можливості відновлення, доступності, комплексності, продуктивності, вартості і частки витрат, пов'язаних з утриманням об'єкта.

Безумовно, що вплив відпочинку і туризму на екологічну ситуацію всіх регіонів світу зростає. Але завдяки стійкому зростанню обсягів прибутків і масштабу цієї діяльності, збільшенню інвестицій, залученню нових трудових ресурсів, розширенню спектра додаткових послуг, рекреаційне господарство отримує новий імпульс розвитку, що одночасно призводить до укріплення екологічної безпеки відвідуваних регіонів, оскільки безпечно в екологічному відношенні середовище вже давно стало одним з критеріїв вибору місця відпочинку. При раціональній організації, рекреаційна діяльність здатна забезпечити фінансову підтримку охорони природи та підвищити важливість тих природних об'єктів, які повинні зберегтися в первозданному вигляді. Наприклад, на межі природоохоронних, економічних та соціальних проблем виникла концепція екологічного туризму як одного з важливих засобів стійкого розвитку природних територій.

Враховуючи масштаби розвитку рекреаційної діяльності, функції рекреаційного природокористування та, зокрема, охорони природи, основними напрямками природоохоронної діяльності в процесі рекреаційного використання ресурсів на сучасному етапі є:

– попередження деградації природних рекреаційних комплексів та їх компонентів під впливом антропогенної діяльності, в тому числі і рекреаційної;

– розробка норм рекреаційних навантажень, базових нормативів плати за надання загальних та спеціальних рекреаційних послуг;

– збереження нормального функціонування і максимальної різноманітності екосистем природних комплексів. При цьому важливо приділяти увагу охороні не лише власне рекреаційних територій, але й навколишніх місцевостей, оскільки рекреація та екологічно шкідливе середовище несумісні;

– збільшення капіталовкладень в охорону природи і удосконалення моніторингу якості навколишнього природного середовища і використання ресурсів;

– проведення роз'яснювальної та виховної роботи, формування екологічного світогляду населення.